

A Magyar helységnév-azonosító szótár új kiadása

„... nincs és nem lehet »teljes« szótár. A szótár csak kagyló, ezzel csak meregettünk a nyelv tengeréből” – olvashatjuk Kosztolányi Dezső *Nyelv és lélek*¹ című művében. A fenti sorokat akár Lelkes György különleges szótáráról is írhatta volna.

Nyelvünknek minden szava kincs, de a szavaink állandó változáson mennek át, némelyek jelentése ma már alig ismert, míg mások új jelentéssel élnek tovább. A földrajzi neveink sokkal inkább fenyegetettek, erőszakos átkeresztelések nyomán a korábban jól ismert megnevezések eltűnnek.

Kövessük csak nyomon – persze dióhéjban – ahogy e szótár megszületett. Magam abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy Lelkes György kutatásainak kezdetét is ismerhetem. Az Országos Széchényi Könyvtár akkoriban új helyén, a Várban a nyolcvanas évek második felében az esti órákban rendszeres olvasónk volt e kötet szerkesztője. Maga mesélte el nekünk, hogy mi indította őt arra, hogy egy olyan szótár készítésébe fogjon, ahol az egykor magyar területek helységnevei és éppen aktuális nevek megismerhetők legyenek. Természetesen sokunkat zavart a kettős mérce, hogy a nyolcvanas években a magyar tömegtájékoztatásban Bécs, Prága, Lipcse, Varsó nevek minden további nélkül szerepelhettek a hírekben, míg az egykori Magyarország településeinek nevei, mint például Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Brassó, Nagyvárad, Újvidék stb. csak az aktuális (idegen) nevükön.

E kérdésről szótárának második kiadásában az előszóban az alábbiakat olvashatjuk: „*A mű elkészítését – írta Lelkes György – a magyar nemzet XX. századi történelmének két legnagyobb tragédiája: az 1920-as és az 1947-es békediktátumok súlyos politikai következményei tették szükségessé. A két világháború között az elcsatolt területek helységneveinek azonosítása a helységnévtárak, a különböző lexikonok, kézikönyvek és térképek segítségével nem jelentett nehézséget, sajnos ez (is) alapvetően megváltozott az 1948-as fordulat után. Több mint 40 évig, a szótár első kiadásáig – e témában – nem jelent meg részletes, a gyakorlatban jól használható kézikönyv. A mű elkészítését sürgette a magyarság nemzeti és történeti tudatának gyengülése, amely hazánkban az »internacionalista«, a határainkon túl pedig – országonként eltérő mértékben – a nacionalista politikai és oktatási ideológiából, és egyúttal a demokrácia hiányából következett...*”.

A második kiadás megjelenése után a szerző a saját adatbázisának szócikkeit 1999 és 2003 között nevének megfelelő lelkesedéssel egészítette ki Györffy György *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*², illetve Csánki Dezső *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*³ című kötetekben fellelhető települések, várak és várkastélyok neveivel.

A munka nagyságáról sokat elárul az is, hogy szótára szerkesztése során a Lelkes György által felhasznált források 9,5, míg az irodalmak 6,2 A/4 oldalt töltenek meg. A kötethez angol és német nyelvű bevezető is készült.

Most nézzük meg részleteiben, hogy e különleges szótárban mi mindent találhat az érdeklődő:

- A szótár lexikonszerűen tartalmazza a volt Magyar Királyság Horvát-Szlavónország nélküli területének összes helységét, Horvát-Szlavónország városait, vármegyei és járási székhelyeit, a magyarok által is lakott településeket (az 1913. évi helységnév alapján) a legfontosabb közigazgatási és statisztikai (lakosság szám, nemzetiségi és felekezeti) adataikkal, a régebbi és a mai helységnevekkel, valamint természetesen a mai hovatartozásukkal.
- A szótár tartalmazza a mai moldvai csángómagyarok által (is) lakott településeket, ahol legalább 5 százaléknál magasabb a római katolikusok aránya, így a 2. kiadáshoz képest a moldvai települések száma 15 százalékkal bővült.
- A Magyar Királyság középkori területén fekvő fontosabb várakat (kb. 700 db) a szerző kiegészítette várkastélyokkal is, így váraink száma kb. 250 darabbal gyarapodott. A horvátországi várkastélyok azonosíthatóságának megkönnyítésére a szótárban eddig nem szereplő „anyatelepülések” szintén – mint a váraknál – bekerültek ebbe az új kiadásba.
- A névváltozatok közül kiemelkednek a Györffy György és Csánki Dezső már említett sorozatainak köteteiből újabban felvett, a szótár keretei közé beilleszthető helységek, várak és várkastélyok névváltozatai, amelyeket a hozzájuk tartozó rövidített forrásjelzéssel jelölt meg.
- A törzskönyvezett helységnevek szócikkait a teljesség igényével bővítette Lelkes György a törzskönyvezést közvetlenül megelőző hivatalos helységnévvel, a *Magyarország községei és városai, továbbá a területükhöz tartozó egyéb lakothelyek hivatalos neveinek* – az 1900–1912 közötti időszakban – vármegyéenként megjelentetett jegyzékei alapján. A nem törzskönyvezett 4 vármegye (Arva, Fogaras, Hunyad és Liptó) helységeinek neve a törzskönyvezés előtti utolsó hivatalos kiadású (1900. évi) helységnévtár alapján került e szótárba.
- A kárpátaljai helységnevek szócikkeiben újabban az 1944-ben korlátozott autonómiával rendelkező beregi, máramarosi és ungi közigazgatási kirendeltségek területén hivatalos ruszin nyelvű (latin, illetve cirill betűs) nevek is már megtalálhatók e kiadásban.
- Az utóbbi évtizedekben a szomszédos államok hatóságai által elfogadott hivatalosnak tekinthető helységnévjegyzék alapján – az 1920-ban elcsatolt mindegyik területen – a vonatkozó szócikkek a mai hivatalosnak tekinthető magyar helységnévvel és annak hatálybalépése évszámával is bővültek. Úgyszintén megtalálhatók a szótárban az e területeken ma hivatalosnak tekinthető, más nemzetiségek által használt helységnevek közül az Őrvidék (Burgenland) horvát helynevei éppen úgy, mint a Felvidék ukrán és német, Erdély német, szlovák és ukrán, illetve a Délvidék (Vajdaság) román nevei.
- A fenti kiegészítések nyomán közel 2200 szócikkhez kerültek új lábjegyzetek, amelyek a lokalizálást, a forráskritikai adatokat, illetve nagyjából a Györffy és Csánki sorozataiban szereplő homonimák forrásjelzéseire vonatkozó megjegyzéseket tartalmazzák.
- Tekintettel arra, hogy e kiadásban a kárpátaljai szócikkek kiegészültek az 1944-ben hivatalos ruszin nyelvű (latin és cirill betűs) helységnevekkel, illetve a mai hivatalos ukrán nyelvű cirill betűs nevekkel is, emiatt ruszin (latin és cirill betűs), továbbá ukrán cirill betűs névmutatók is készültek.

A fent leírtak után lássuk a szótár mennyiségi adatait:

Az alapszócikkek száma

Magyarország helységeinek száma 1913-ban	12 537
Az e területen 1913 óta kiválással és egyesítéssel keletkezett helységek száma	1 537
A Horvát-Szlavónország 1913. évi területéből – a szótárban szereplő - helységek száma	899
Az utóbbi területen 1913 óta kiválással és egyesítéssel keletkezett helységek száma	113
Összesen	15 086

A kiegészítő szócikkek száma

A mai Moldva csángómagyar vonatkozású helységeinek száma	290
A fenti területeken kívüli, magyar névvel megadott európai települések száma	161
A volt Magyar Királyság fontosabb várainak és várkastélyainak száma	952
Összesen	1 403

Utaló szócikkek, névváltozatok (az idegen nyelvű névmutatók utalóival együtt)	63 791
Összes szócikk és névváltozat	80 280

Lelkes György még további függelék, valamint statisztikai adatokat magába foglaló táblázatokat is csatolt művéhez. E kötet fontos részét képezik azok a térképek, amelyeket Faragó Imre szerkesztett. Közülük e helyen csak alábbiakra hívnám fel a figyelmet. Megtalálhatjuk szelvényekre bontva Magyarország 1913. évi közigazgatását 1:400 000-es, Moldva–Moldova 1:1 600 000-es, Bákó megye–Județul Bacău (2009) 1:450 000-es méretarányú térképeit stb.

Lelkes György hihetetlenül nehéz feladatot vállalt magára. A munka során számos személy és szervezet segítette a szerzőt, aki a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány ösztöndíját is elnyerte. Ez a segítség is csak bizonyos „pontig” lehetett volna „elég”, de mindezekhez végül szükség volt olyan kiadókra is, amelyek a költségeket szinte „figyelmen kívül hagyták”, és e terjedelmes munkát igen jó minőségben tették az érdeklődők számára elérhetővé.

Klinghammer István akadémikus a könyvet az alábbi sorokkal ajánlotta az érdeklődők figyelmébe:

„A nemzeti önismeret fejlesztésének, a helységnevekkel kapcsolatos történeti és földrajzi tudatlanság eloszlatásának és egyben a névhasználati zűrzavar feloldásának nélkülözhetetlen eszköze a szótár. A mű a történelem, a geográfia, a nyelvészet, a néprajz és a régészeti tudomány művelőinek és tanulóinak, a közlekedési és idegenforgalmi szakembereknek, valamint az államigazgatás és az önkormányzatok tisztségviselőinek munkáját segíti.”

Ugyanakkor a történelem és a földrajz iránt érdeklődők számára e mű egy olyan sajátos „időbeli és térbeli utazás lehetőségét kínálja, amelynek megtételéhez a kényelmes karosszék nyújtotta biztonságot nem kell feladni”, és az időutazáshoz semmiféle csodás „szerkezetre” sem kell szert tenni.

Klinghammer a térképről a következő megfogalmazást vetette papírra egykor: „A földrajz térbeli történelem, a történelem időbeli földrajz és mindkettő közös nyelve a térkép.” E „közös nyelv” művelésének elengedhetetlen eszközei azok a

helységnév-azonosító szótárak, azaz speciális leltárkönyvek is, amelyek nélkül pontos és hiteles „időbeli földrajz” aligha lenne megalkotható. Továbbá mindnyájan tudjuk, hogy „leltárkönyvet” készíteni és azt napra készen vezetni nem könnyű feladat, elmulasztása sokszor fájdalmas veszteség, a hiánypótlás később esetleg már nem is lehetséges.

Lelkes György egymaga olyan „intézmény”, amelynek működtetése „speciális erők” mentén történt és történik a jövőben is. Ám ahhoz, hogy eredményei másokhoz is eljussanak, anyagi források kívánatosak. Kérjük, figyelmeztessen bennünket továbbra is arra, hogy egykori helyneveink nyelvünknek olyan ékkövei, amit nem szabad homályban hagyni, lehetőleg széles körben ismerni és használni szükséges azokat. Helyneveinkből és földrajzi neveinkből különleges erő árad, általuk egy olyan különleges térhez kötődünk, amelyet más szóval így jellemezhetünk: hazánk. Mint cseppben a tenger, ugyanúgy egyetlen helységnévünk változása is jól szemléltetheti azokat az „erőket”, amelyek történelmünket alakították, életünket befolyásolták.

A Duna melletti Pentele település neve egykor a Szent Pantaleon templomcíméből rövidült. A névadó Szent Pantaleon egykor kisázsiai orvos volt, aki 305 körül Nikomédiában szenvedett hitéért vértanúságot. Emléknapját középkori naptáraink július 28-ra helyezték.⁴ E település hazánk első részletes térképén, amely 1528-ban⁵ látta meg a napvilágot, már 'Pentele' névalakban szerepelt. Lipszky János⁶ művében e helység 'Pentele (Duna-)' néven szerepel, Fényes Elek⁷ 'Duna-Pentele' néven vette lajstromba. Utóbbi településneveink névrendezése során az előtagot egybeírva az utótaggal 'Dunapentele' néven törzskönyvezték, így került be a helységnévtárakba, illetve a térképekre. A Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége 1949 végén hozott döntést egy új, gigantikus vaskohászati kombinát és a hozzá kapcsolódó lakótelep felépítéséről, amelynek célja az volt, hogy megteremtse a hazai szocialista nehézipart. Az építkezés az első öt éves terv legjelentősebb beruházásaként 1951-ben kezdődött meg. A szocialista nagyberuházás helyszínéül különböző „katonapolitikai” megfontolások után a Duna mellett magasparton lévő Pentelére esett. Az egykori falu mellett vette kezdetét egy új város – akkori néven Sztálinváros – építése. A politika változása után 1961-től már új néven, Dunaujvárosként került a térképekre, illetve a helységnévtárakba. Ma az egykori Dunapentele helységnév Dunaujváros részeként él tovább. E helyen a rómaiak idején Intercisa néven volt őrhely, amely a dunai átkelőt vigyázta, hogy a barbárok betörését Pannónia területeire megakadályozza.

JEGYZETEK

- 1 Budapest, 1971. Szépirodalmi Kiadó, 166. p. In: <http://www.net.klte.hu/~keresofi/alap/idezetek.html>
- 2 E sorozat első kötete 1987-ben, míg az utolsó (IV. kötet), amely Liptó, Máramaros, Moson, Nagysziget, Nógrád, Nyitra, Pest-Pilis megyék helységeit tartalmazza 1998-ban látta meg a napvilágot.
- 3 Csánki e műve szintén befejezetlen maradt. Mindössze 5 kötet látott napvilágot.

- 4 Mező András: A templomcím a magyar helységnevekben. (11–15. század). Budapest, 1996. 182–183. p.
- 5 Tabula Hungariae ... Ingolstadt, 1528.
- 6 Johannes Lipszky: Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et Confiniorum Militarum magni item principatus Transylvaniae occurrentium. I–II. Budae., 1808.
- 7 Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta betűrendben körülményesen leiratik. I–IV. Pest., 1851.

(Lelkes György: Magyar helységnevé-azonosító szótár. 3., bővített és javított kiad. Budapest, 2011. Argumentum–KSH Könyvtár, 1048 p.+76 térk.)

Plihál Katalin

Érték és értelmezés – a „teremtő értékelés” attitűdje

Bibliotheca scientiae & artis címmel új sorozatot indított útjára 2010-ben az Országos Széchényi Könyvtár, amelynek első kötete *Érték és értelmezés* címmel jelent meg.

Nem szükségszerű, hogy egy intézményi tanulmánykötet recenziója intézménytörténeti vonatkozások felvonultatására teremtsen alkalmat, de a nemzeti könyvtárban folytatott tudományos tevékenységet reprezentáló kötet bemutatása szinte maga után vonja a történeti keretekbe helyezés szükségességét.

Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményéhez létrehozása pillanatától társult a tudományos, kutató tevékenység. Széchényi Ferenc gróf az alapítással állandó szilárd alapot kívánt teremteni a bontakozó hungarológiai kutatás számára, a Magyar Nemzeti Múzeum alapítására vonatkozó tervzetben pedig egyenesen kimondatott, hogy „szükséges lesz, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum, mint a magyar Tudományosság temploma (*Palladis Hungariae sacrarium*) megismertesse a hazával és a világgal a falai között összegyűlő szellemi és anyagi kincseket. Evégből *Acta Musei Hungarici* címen évkönyvet kell majd kiadnia.”* Ez az eleve hozzárendelt funkció az 1875-ben kinevezett új igazgató, Fraknói Vilmos programjában azzal a szándékkal egészült ki, hogy a nemzeti jellegű – hungarika – kutatások tudományos központjává kell fejleszteni a bibliotékát. 1934-ben a „Magyar Nemze-

---

* Az itt következő történeti utalásokhoz a következő irodalmat használtam: Berlász Jenő: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867. Bp., 1981. ; Németh Mária: Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkája és kiadványi tevékenysége 1919–1935. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1981. ; Kovács Ilona: Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkája és kiadói tevékenysége 1936–1944. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1968–1969. Bp., 1971. 171–184. p. 137–138. p. ; Németh Mária: Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos tevékenysége 1945–1974. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1979. Bp., 1981. 143–220. p.